

Блинова, О. Є. Життєва криза сім'ї як чинник формування міграційної готовності [Текст] / О. Є. Блинова // Проблеми загальної та педагогічної психології : Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. академіка С. Д. Максименка. – Київ, 2012. – Том XIV, част. 1. – С. 22-28.

УДК 159.922.27

Олена Євгенівна Блинова

ЖИТТЄВА КРИЗА СІМ'Ї ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ

В статті розглянуто психологічні особливості і прояви кризи сучасної української сім'ї, які, зокрема, спонукають батьків приймати рішення щодо виїзду за кордон з метою працевлаштування. Представлено результати анкетування потенційних трудових мігрантів.

Ключові слова: трудова міграція, міграційна готовність, життєва криза особистості, сімейні відносини.

Psychological peculiarities and demonstrations of Ukrainian families' crisis, which force parents to decision of going abroad to work, are examined in the article. The results of the questionnaire of potential labour migrants are presented.

Key words: labour migration, migrational readiness, vital personality's crisis, family relationships.

Стійкість сучасної української сім'ї, що має бути для особистості духовним осередком, зараз істотно зменшилася через зниження в людини відповідального ставлення до функцій сім'янина, поширення новітніх особливостей суспільних трансформацій, до яких належить матеріальна й статусна поляризація громадян, а також особливо – виїзд батьків за кордон на заробітки.

Проблеми сім'ї, зокрема, сімейної рольової безвідповідальності, загострилися настільки, що деякі актуальні проблеми сімейного життя, зокрема, захищеність дітей у сім'ї, набули загальнонаціональних масштабів [6; 7; 8].

Несприятливі наслідки зтяжних суспільних трансформаційних процесів ще більшою мірою загострили проблеми сімейного виховання дітей – у дітей прогресує світоглядна індиферентність, пасивність, втрата ідеалів, відчуженість, агресивність, знижується інтерес до чесної праці, посилюється прагматичне ставлення до життя [8]. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України та матеріалами державних доповідей, можна говорити, що ознаками сучасної української сім'ї є послаблення її основних функцій (репродуктивної, економічної, виховної тощо) [9].

В основі послаблення економічної функції сім'ї є визначення бідності як одного з основних факторів, який негативно впливає на функціонування сім'ї, особливо з дітьми. Саме вимушена неповна зайнятість, криза неплатежів, низькі стандарти оплати праці та недосконалість соціальної політики призвели до погіршення рівня життя значного числа сімей. Економічна функція на сучасному етапі забезпечується українською сім'єю не в повному обсязі і потребує виваженої, цілеспрямованої політики держави [7]. Виховна функція сучасної української сім'ї страждає із-за несформованості загально-прийнятих стратегій сімейного виховання та вираженої безвідповідальності майбутніх і теперішніх батьків. Також перешкодами є знецінення моральних, духовних, громадянських ідеалів у суспільстві, недостатня підготовка молоді до материнства і батьківства. Ці чинники у цілому призводять до поширення явища соціального сирітства та бездоглядності дітей. Діти трудових мігрантів, які залишені батьками на досить тривалий термін, є наочним прикладом явища соціального сирітства, яке є ознакою порушення репродуктивної функції сім'ї [8].

Сім'ю трудових мігрантів слід розглядати як сім'ю, що перебуває у складних життєвих обставинах. На підставі статті 1 Закону України «Про соціальні послуги» під складними життєвими обставинами розуміються такі несприятливі для людини події, життєву скруту, коли їй особливо важко, і коли вона об'єктивно потребує сторонньої допомоги, в тому числі і від держави, суспільства, громадян, від найближчого оточення, щоб упоратися з цими

обставинами і відновити свою нормальну життєдіяльність. Зауважимо, що серед видів складних життєвих обставин називаються: бідність, малозабезпеченість, безробіття одного з батьків / обох батьків; низький рівень виховного потенціалу сім'ї, бездоглядність дітей; психологічні обставини – стреси, депресії, конфлікти, фізичне та психологічне насильство. Всі ці життєві обставини можуть бути як чинниками, так і наслідками вимушеної трудової міграції одного чи декількох членів сім'ї.

Сім'я, яка перебуває у складних життєвих обставинах, переживає кризу, у визначенні змісту якої ми спираємось на науковий підхід Л.В. Сохань, Т.М. Титаренко, П.П. Горностаєва [1; 5]. Життєву кризу розглядають як перехідний період життя, коли відбувається ламання й активна зміна життєвих ролей особистості (професійних, сімейних, міжособистісних тощо), якісний перехід із одного стану в інший. За класифікацією життєвих криз, яка запропонована П.П. Горностаєвим [5], трудову міграцію можна визначити як кризу значущих стосунків, оскільки відбувається вимушена розлука із близькими людьми, та найголовніше – як кризу самореалізації, тобто неможливість нормальної, звичної або такої, що планується, самореалізації людини. Крім того, за природою проблем, можна відмітити втрату члена сім'ї із-за його виїзду за кордон з метою працевлаштування, деморалізацію членів сім'ї внаслідок втрати роботи або матеріального зuboжіння сім'ї, для трудового мігранта слід зазначити суттєву зміну статусу із-за переселення на нове місце проживання, зміну виду праці, зміну етнокультурного оточення тощо. Всі ці проблеми часто сполучаються з матеріально-побутовими проблемами сімей трудових мігрантів (незадовільні житлово-побутові умови, втрата роботи та ін.); психологічними та соціально-педагогічними проблемами (в сім'ї несприятливий психологічний мікроклімат, емоційно-конфліктні взаємовідносини, педагогічна беспорядність батьків тощо).

Отже, **метою** статті є з'ясування особливостей мотивації міграційної поведінки українських громадян під впливом кризи сімейних відносин.

Мотивація міграційної поведінки полягає у формуванні в людини внутрішньо спонукальних сил для прийняття рішення щодо міграції та здійснення міграції шляхом впливу на неї потреби, інтересу, бажання, прагнення, ціннісних ідеалів і мотивів з метою досягнення очікуваної реалізації міграційної поведінки.

Важливим для цілей нашого дослідження трудової міграції є розуміння мотиваційної готовності як чинника, що опосередковує вибіркоче сприйняття цієї інформації, що має сенс та значення для людини, і що призводить до трансформації діяльності і зміни мотивів. Мотиваційна готовність актуалізується при відкритті людиною можливості діяти тут і зараз певним чином, тобто мотиваційна готовність є характеристикою розвитку спонукального процесу при самореалізації.

У дослідженні Р.Р. Ішмухаметова доведено, що готовність до зміни способу життя є сукупністю гранично загальних, інтегральних позаситуативних параметрів людини, які характеризують особливості функціонування її як відкритої самоорганізуючої системи. Готовність до зміни способу життя передбачає його перебудову, яка відбувається під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Трансформація способу життя починається з внутрішньої духовної роботи визначення (перевизначення) вищих смислів власного життя [3]. Наприклад, для потенційного трудового мігранта має вирішуватися дилема – або родина та її благополуччя є зараз найголовнішим в його житті, або – саме зараз заради благополуччя родини треба залишити її та виїхати за кордон з метою заробити гроші (ризикуючи втратити цю родину).

Міграційна готовність – це явище кризового характеру, що виникає в умовах, які депривують потребу особистості у самореалізації, причому характер перешкод може бути різним. Депривована потреба в самореалізації спонукає людину шукати шляхи і засоби для її задоволення. Якщо можливості самореалізації обмежені соціально-економічною відсталістю, іншими несприятливими можливостями регіону, можна очікувати, що людина буде відчувати бажання залишити це місце, щоб потрапити до іншого, яке надає

більше можливостей для самоздійснення. Включаються механізми пошукової активності, механізми мотивування і цілеутворення, які визначають нове русло активності (С.Д. Максименко) [4]. При цьому знецінюються умови і можливості самореалізації (що проявляється в низьких оцінках регіону проживання) і відбувається формування нового емоційно-установочного комплексу, що обумовлює спонукання до міграційної активності.

З метою з'ясування стану міграційної готовності осіб, що звернулися за консультацією щодо можливостей працевлаштування за кордоном або вже оформлюють документи для виїзду (потенційні мігранти на різних «стадіях» міграційної готовності), нами було розроблено анкету, яка передбачає визначення рівня задоволеності соціальною та економічною ситуацією в Україні, можливостями своєї професійної самореалізації, сімейним станом, виконанням батьківських обов'язків.

Окремий блок питань анкети висвітлював сімейний стан респондентів, їх ставлення до сімейних цінностей, зокрема, шлюбу та виховання дітей. Крім того, ми намагались з'ясувати питання щодо бажаності власного працевлаштування за кордоном, наскільки цей крок є вимушеним та обумовленим незадовільною оцінкою свого реального становища та перспектив.

Всього було опитано 159 осіб, в опитуванні взяли участь особи, що перебувають на обліку в Херсонському обласному центрі зайнятості населення та зверталися за консультацією з приводу можливостей виїзду за кордон з метою працевлаштування. За віком ми розподілили респондентів на чотири групи: найбільш міграційно рухливою групою є молоді люди віком від 20 до 29 років, в цій віковій категорії серед тих, хто цікавиться можливостями працевлаштування за межами країни, немає відмінностей між чоловіками та жінками (41,2% та 42,1% відповідно). Серед жіночої групи також спостерігаємо високий відсоток осіб у середній віковій групі, тобто від 40 до 49 років – 32,4%, у чоловічій групі більш молоді за віком респонденти (28,9% від 30 до 39 років) частіше звертаються за консультацією з приводу працевлаштування за

кордоном. Меншою мірою міграційна активність проявляється у осіб обох статей старшої вікової групи, тобто від 50 до 59 років – жінки (13,2%), чоловіки (7,9%).

Сімейний стан досліджуваних: 48,1% – одружені (заміжні); 51,9% – неодружені (незаміжні), у цю групу увійшли ті, що не були одружені, а також ті, хто є розлученим або вдівцем; 57,5% опитаних мають дітей.

Респонденти відповідали на питання, що стосуються сімейного стану, задоволеності своїм сімейним положенням, оцінки значущості сім'ї та батьківства у житті людини. До цього блоку ми внесли відкрите питання «Що таке, на Вашу думку, «щаслива сім'я»?», результати якого було оброблено за допомогою контент-аналізу, потім ці дані ми зіставили з обраними респондентами чинниками, які, на думку респондента, заважають саме його сім'ї бути повністю щасливою, та оцінкою респондентом рівня важливості шлюбу для нього особисто за 7-бальною шкалою. У такий же спосіб побудовані питання стосовно батьківства: рівень значущості батьківства у житті людини визначався за 7-бальною шкалою; окреслення образу «ідеального батька»; чинники, які заважають респондентові бути повністю ідеальним батьком.

Ми припускаємо, якщо людина підкреслює значущість шлюбу і батьківства для себе особисто, цілком задоволена своїм сімейним життям, вважає свою родину щасливою, вважає, що може відповідати образу «хорошого батька», цілком усвідомлює перспективи розвитку своєї сім'ї та свою роль для розвитку власної родини, це свідчить про зрілу сімейну (соціальну рольову) ідентичність. І навпаки, якщо при високій значущості сім'ї у житті людини, ця сім'я не може вважатися щасливою, респондент називає чинники, які заважають розвитку його сім'ї, його заробітної плати не вистачає, щоб забезпечити сім'ю матеріально, придбати житло, у родині відсутні взаєморозуміння, взаємоповага, людина не може вважати себе хорошим батьком, це може говорити про кризу рольової сімейної ідентичності.

Уявлення про щасливу сім'ю аналізувалося нами на основі відповідей респондентів на відкрите питання «Що таке, на Вашу думку, «щаслива сім'я»?»

Слід зауважити, що 18,7% респондентів залишили відкрите питання без відповіді, мабуть, воно виявилось для них складним, оскільки на наступне закрите питання, де пропонується перелік чинників, що заважають родині бути повністю щасливою, всі респонденти надали свої відповіді.

Аналізуючи отримані дані, нами виокремлено дві великі групи характеристик, які, з погляду респондентів, є притаманними щасливій сім'ї:

1) психологічні чинники, пов'язані з якістю взаємовідносин між членами родини (36,4% респондентів) – *«взаєморозуміння», «повага», «любов», «дружня сім'я», «гармонійна сім'я», «здорові сімейні відносини»;*

2) матеріальні чинники, пов'язані з матеріальною забезпеченістю родини (82,4% респондентів) – *заможна сім'я, забезпечена сім'я, власне житло, добра (гарна) робота, достаток, гідний заробіток тощо. Наведемо приклади висловлювань респондентів: Щаслива сім'я – це: «Де обоє працюють, мають стабільну зарплатню»; «Відсутні матеріальні проблеми, є можливість розвиватися, а для цього потрібні гроші, матеріальний достаток, стабільний дохід»; «Де є гроші, там і немає в сім'ї сварок, розладу»; «Де всі близькі здорові, мають стабільні доходи, житло»; «Це родина, в якій ніколи не постає питання «За які гроші нам купити їжу?»; «Це родина, де достатньо грошей для втілення своїх мрій і потреб»; «Кохання, підтверджене грошима. Гроші – це свобода»; «Живуть всі разом, працюють, отримують за свою працю гідну зарплату, мають реальну можливість навчатися та відпочивати»; «Повноцінна сім'я, що має квартиру, роботу і зарплату»; «Коли кожен член родини має високооплачувану роботу. Коли є гроші, легше вирішувати проблеми»; «Коли всі члени сім'ї разом і можуть дозволити собі купити все необхідне на заробітну плату в рідній країні»; «Щаслива сім'я – це сім'я, яка не має проблем з житлом і матеріально забезпечена».*

Таким чином, результати говорять про те, що на першому найголовнішому місці серед чинників, що, на погляд потенційних мігрантів, забезпечують щастя та гармонійність сімейного життя, є матеріальний достаток. Цей факт свідчить про значну фрустрованість базових потреб людей –

гроші, житло, матеріальне благополуччя. Мабуть, це відображає сподівання респондентів, що задоволення базових первинних потреб надасть можливість розв'язати і всі інші проблеми життя. Підтвердження висновку ми бачимо також із розподілу відповідей на питання: «Чого, на Ваш погляд, не вистачає саме Вашій родині, щоб бути повністю щасливою?».

Результати свідчать, що на першому місці перебувають «гроші», таку відповідь надають більше двох третин респондентів (70,7%), ще третина опитаних вказує на відсутність власного житла (32,1%), а вже потім кожний п'ятий респондент згадує «взаєморозуміння» (19,8%), та зовсім незначний відсоток в якості важливих, значущих чинників, які заважають сім'ї бути повністю щасливою, відзначають «кохання» та «повагу один до одного» (по 8,5%), ще 7,6% вважають, що родині для щастя не вистачає дітей.

Середній бал оцінки важливості шлюбу за 7-бальною шкалою (7 балів – «максимально важливий»; 1 бал – «зовсім не важливий») становить 5,72 бали. Результати доводять, що у потенційних мігрантів, тобто у тих людей, які цікавляться можливостями працевлаштування за межами країни, досить суттєво відрізняються уявлення про бажаний образ щасливої сім'ї та оцінка своєї реальної родини. Основним параметром розбіжностей є матеріальний достаток сім'ї, який вважається респондентами основною причиною всіх інших сімейних проблем, тобто наявність стабільної роботи, гідної заробітної плати, власного житла, з погляду респондентів, допоможе родині уникнути проблем психологічного плану. Тому виникає міграційна активність, оскільки вирішити свої матеріальні проблеми можна, працюючи саме за кордоном.

Проаналізуємо, яким чином респонденти оцінюють важливість батьківства у житті, свою спроможність бути хорошим батьком для своєї дитини, складових образу «ідеального батька». Зауважимо, що на питання «Наскільки Вам вдається відповідати образу «хорошого батька (або «хорошої матери»)» надали відповідь тільки ті респонденти, що мають дітей, тобто 57,5% всій вибірки. Найбільш високий відсоток у такого компоненту образу «хорошого батька» як «повністю забезпечувати потреби своєї дитини» (66,1%),

що опосередковано теж свідчить про усвідомлення своєї неспроможності відповідати цій вимозі. Також більше половини респондентів вважає, що батьки мають бути «прикладом для дитини у всьому» (51,9%), «розуміти свою дитину» (57,2%), «бути другом для своєї дитини» (62,2%). Останню позицію у переліку займає відповідь «намагатися, щоб дитина не була «гірше за інших», такий варіант обрав майже кожен п'ятий респондент (18,7%).

Ступінь збігу «ідеального образу батьків» та реального образу, тобто усвідомлення того, наскільки у реальному житті у людини виходить бути для своєї дитини хорошим батьком, визначено нами на основі відповідей на наступне питання. На основі аналізу даних зовсім незначна частина потенційних мігрантів (6,6%) вважає, що їм повністю вдається відповідати образу хорошого батька, протилежної думки – «на жаль, у мене немає можливості бути хорошим батьком» дотримуються 4,3% респондентів. Половина опитаних (47,2%) обирає середню позицію, та ще п'ята частина (22,7%) вважає, що «майже повністю вдається» та 19,2% – «трохи вдається».

Загалом при високій важливості батьківства для респондентів (за 7-бальною шкалою середнє значення по вибірці становить 5,97 бали) більше 70% опитаних нами потенційних мігрантів відчують свою неспроможність повноцінно виконувати свої батьківські обов'язки (якщо взяти у сумі варіанти відповідей «в середньому ступені», «трохи вдається», «у мене немає можливості бути хорошим батьком»). Орієнтуючись на розподіл відповідей за попередніми питаннями, перш за все, це пов'язано із нездатністю повністю забезпечувати потреби своєї дитини.

Висновки. Праця за кордоном, на думку переважної більшості опитаних, надає змогу отримувати більшу винагороду за свою роботу, всі інші можливі наслідки трудової міграції оцінюються стримано, обережно та більшою мірою, негативно – респонденти звертають увагу на відтік висококваліфікованих фахівців із країни, втрату заробітчанами професійної кваліфікації, руйнування української сім'ї, небезпеку для особистості. Такі дані доводять, що ситуація працевлаштування за кордоном усвідомлюється як вимушена та виникає, коли

особистість «спускається» в ієрархії базових потреб до нижчого рівня і блокування навіть потреб цього рівня викликає міграційну активність.

1. Життєві кризи особистості. В 2 т. / За ред. Донія В.М., Сохань Л.В., Єрмакова І.Г. та ін. – К.: ІЗМН, 1998. – Ч.1.: Психологія життєвих криз особистості. – 360 с.

2. Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах / Автори-упорядники: Мороз О.М., Постолюк Г.І., Семигіна Т.В., Шипіленко О.С. – К.: ЕКМО, 2008. – 160 с.

3. Ишмухаметов Р. Р. Депривация потребности в самореализации как фактор миграционной готовности личности : дисс. ...кандидата психол. наук: 19.00.01. / Ишмухаметов Руслан Радифович. – Чита, 2004. – 178 с.

4. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 256 с.

5. Психологія життєвої кризи / [За ред. Т. М. Титаренко]. – Київ : Агропромвидав України, 1998. – 348 с.

6. Психологія сім'ї : Навчальний посібник / Поліщук В.М., Ільїна Н.М., Поліщук С.А. та ін. ; [за заг. ред В.М. Поліщука]. – 2-ге вид., доп. – Суми: Університетська книга, 2009. – 282 с.

7. Соціальна педагогіка: теорія і технології. Підручник / За ред. І.Д. Зверевої. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

8. Соціально-педагогічна та психологічна робота дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод посібник / за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 384 с.

9. Соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах: навчально-тренінговий модуль із підготовки спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді / За ред. І.Д. Зверевої, Ж.В. Петрочко. – К.: Держсоцслужба, 2008. – 300 с.